

Az idegen emlékek háza

Gordana Ćirjanić: Kuća u Puertu

A puertói ház lakonikusan szólva az emlékezés, az emlékkörzés, az emlékkörzők regénye. Mindenekelőtt arról beszél, hogy az emlékezetnek milyen roppant ereje lakozik a térbeli helyekben, az intim, visszafogott milióban, az elbeszélőt övező, valójában nem is hozzá tartozó tárgyi világban, mások életének tapintható nyomaiban. Egy pillanatra sem hagy azonban megfedkezni arról, hogy a ház tornyából a „felejtés vizére” nyílik kilátás. Az én-t körülvevő emléknymok, a bútorok és textíliák, a könyvek, a hivatalos iratok, az érvénytelen személyi dokumentumok, a levelek és más írásos anyagok mind a közvetlen tapasztalati horizonton túli történetekre emlékeztetnek. Mint ahogyan a fényképeken is a tetszőlegesen kiragadott pillanatok. Az elbeszélés a kimerevítés és mozgásba hozás elvének összekapcsolásával mindig megtalálja a módját, hogy a közvetlenül látható emléktartalom ideje hogyan szélesíthető ki a privát fotók elkészültének időpontjára, a körülményekre, az előzményi kontextusra, a lehető legszélesebb eseménykörnyezetre. Az eleven emlékezés, assmanni kategóriával a kommunikatív emlékezet, alig terjedhet az egy évtizedesnél távolabbi múltba, legalábbis ami a spanyol vonatkozásokat illeti, a nagyregény mégis sokkal többet fog be ennél. Ugyanis az elbeszélő az emlékezés folyamán nem csak önnön múltjába megy vissza. A tovahaladó jelen horizontján más idők képeit és történeteit is magába zárja. „Az én emlékeim az ő emlékeire való visszaemlékezések...” Az igazi értelemben birtokba nem vehető, mindig ismeretlen terek akkor válnak némileg otthonossá, ha átnyújtják emlékeiket, átadják múltjukat a messziről érkezőnek. Hiszen az idegen mindig attól „idegen”, hogy nincs „saját” emlékezte, hogy a kul-

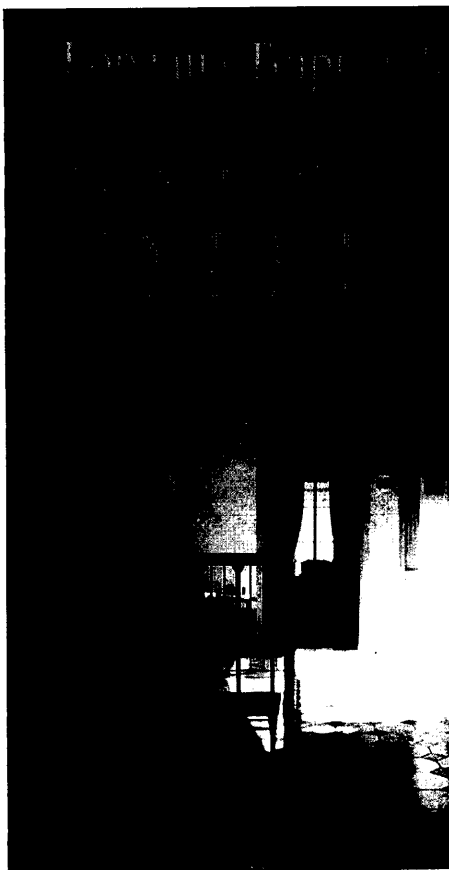
turális emlékezetet illetően csak másokra hagyatkozhat. „A biografikus emlékezet birodalmán túli helyek és idők, szereplők és történetek a mások emlékelbeszéléseire – harminc, sőt ötven évvel is meghosszabbítják a személyes emlékezetet – való visszagondolással tűnnek a leginkább megalkothatóknak. Az elbeszélés egyik önreflektáló megnyilatkozásában (...) az emlékek megalkotása a világ legtermészetesebb dolga, (...) az emlékezés nem az elmúlt valóság egyszerű másolata, hanem (...) a lélek szükségleteihez való alkalmazkodás. Legtöbbször, bár nem tudatosan az irodalomban is használatos alakzatok segítségével.” Az emlékformálásba természetesen a puertói házban fellelhető hangsúlyozottan többnyelvű és többkultúrájú írásos anyag is beleszól. A múltalkotás nem kerülheti el a sorsát, hogy végül is szövegekkel, feljegyzésekkel, levelekkel, emlékiratokkal (és a hiányos olvasással) találja magát szemben, a saját élettapasztalat orientációja, a saját élményszerűség védelme nélkül. A halott emlékezet mindig az epizodikusság, a szaggatottság élményét adja. Ami a helyenként az olvashatatlan vagy érthetetlen szövegek és olvasójuk közötti folyamatban aktualizálódik, a közeli múltban még eleven emlékezetek emlékezetét hívja segítségül, hogy betöltsék az idő- és jelentéshézagokat. És hogy helyenként kitágítsák a történelemként elbeszélhető múlt fogalmát, azzal, hogy megjelenítik a mindennapok történelmét, a történelemnek az oral history-ból jól ismert alulnézetét. Van, akiről nemcsak az derül ki, hogyan formálta az életét a történelem, hanem az is, hogyan próbálta formálni ő a történelmet. De minden és mindenki csupán az elbeszélő behatárolt ismereteinek, véges tudásának mértékében válhat epikus anyaggá: „az én tudásom José apjának életéről ezzel nagyjából ki is merült”. Olvasóként el kell fogadnunk, hogy vannak dolgok, amelyekről csak azok a narratívumok szólhatnak, amelyek közvetlenül maguktól az egykori cselekvőktől származnak. Az emlékezés nem azonosíthatja megbízhatóan a személyeknek és érzéseknek a saját jelenükben is állandóan kimozduló identitását. Van, aki a maga azonosságát sem tudta megtalálni, aki rejtőzködve élt, saját otthonában is idegenként, aki sohasem használta a keresztségben kapott nevét, és máig ismeretlen okokból gondosan kitörölte saját nyomait. A regény poétikai eszközrendjébe szervesen beletartoznak az olvasói várakozást kijátszó igazolhatatlan sejtések, örök titkok és kimondatlanságok. Az emlékezés és írás párhuzamos tevékenységeként megképzett elbeszélés a kitölthetetlen helyeken önreflexív gondolatáramlásba fordul át. Nem szokványos emlékezéspróza ez, amit Gordana Čirjanić kiépített: másról és többről van itt szó, mint az elbeszélő személyes életútjának feltekeréséről.

A legmesszebbre visszanyúló emlékezeti anyag az 1898-as amerikai-spanyol háborúból való, a kubai harcokat idézi, a közelebbieket közül

pedig a szerbiai bombázások éve emelkedik ki. Mint kitűnik, *A puertói ház* szellemi magatartásától nem idegen a nemzeti szenvedéstörténeti hagyományból sarjadó beállítottság, a véten szenvedésre, a méltatlan kiszolgáltatottságra alapozott önértelmezés. Különösen a bombázások, nem annyira megjelenített, mint inkább kimondott tapasztalata nyújt jó talajt e diskurzusok megerősítésére, amelyek vonatkozásában a regény jellegzetesen elliptikus történelemkezelése folytán egyetlen más viszonylatot illetően sem merülhet fel semminemű kétely, esetleges kimozdítási vagy árnyalási lehetőség.

A regény leghangsúlyosabb historikus mozzanatai, az európai hatalmi rendszer középpontjába kerülő múlt századi Spanyolország, a spanyol polgárháború és a nemzetközi brigádok narratívája, a baszk történelmi város, Guernica bombázása, a köztársasági hagyomány továbbélését elfojtó durva társadalomalakítás főként a Caballero-kormány egyik tagjának család-történetében jutnak jelentéshez, és egy olasz önkéntes emlékezéseiben. Nem az események történeti rekonstruálása érdekli az elbeszélőt, inkább a családi sorsként értelmezett korélmény, a magánszférának és történelemnek ez az új rendszert alkotó ikonográfiája: az emberi magatartások, létviszonyulások, dilemmák és választások összefüggésein belül helyezi el a saját gondolkodását.

A személyes életsorsoknak, a megszakadt emberi viszonyoknak, a szétesett családi közösségeknek, az illúzióknak és kiábrándulásoknak, az üldöztetéseknak és emigrációknak, az egész általános tragédiának a polgárháború, a század egyik legvitatottabb és legkutatottabb, így máig talán legnyitottabb történetfolyam ad keretet. Az elbeszélő tudatában, minthogy nem ébreszt benne kételyeket a történelmi analógiák mindenkori hamissága, Európa kiábrándító magatartásának hasonlósága teremt kapcsolatot az egykori spanyol és a közelmúltbeli szerb történetelemek között. Az Európával folytatott szüntelen vitáját az a gondolat uralja, hogy ez az ideális jelölő megbukott a két történeti szituáció próbáján. Mintegy kulturaközi összekötő kapocsként merül fel a nagyapa alakja, a hercegovinai származású Ristóé, aki szeretett volna részt venni a polgárháborúban, mert az ő hite sze-

rint is Spanyolországban dőlt el az akkori Európa sorsa. Élettörténete során (amely monarchikus katonaéletének, szaloniki harcosi múltjának lezárultával egy vajdasági telep falura korlátozódik) ebben a figurában jelentősen meggyengül az *otthon* levés képessége, és családjában máig él a *távolságnak* a nemzedékről nemzedékre átörökített vágya. A vágy, amelyet voltaképpen az elbeszélő teljesített be, és éppen spanyol vonatkozásban. Különös figyelmet érdemel, hogy a rendkívüli szituációs érzék és atmoszférateremtés nyomán beszédalakításában, figuráiban, gondolkodásában, problémaköreiben milyen pregnánsan, milyen jellemzően különbözik el az egymásra is reflektáló két életvilág, a spanyol és a szerb. Az is kiválthatja az érdeklődésünket, hogy a hercegovinai telepesek szemében tömören szólva, a magyar nyelv jelentette az „idegen nyelvek általános jelölőjét”, és az 1941-es magyar bevonulást egy ehhez kapcsolódó groteszk családi anekdota keretében örökíti meg az elbeszélés.

Az események menetében beállt fordulatok, olykor radikális változások, a törések drámaisága nyomán a szereplők élményvilágában, bárhol éljenek is, meghatározó módon van jelen az átmenetiség szemantikája. A ház által rabul ejtett százéves időbirodalomban ezeket a jelenségeket, az átmenetiségét, a mulandóságát a bútorkárpitok, a dekorációs anyagok hordozzák a legerőteljesebben, a súlyos drapériák, a mandulaszínű szövetek, az olajzöld bársonyok és a tompa fényű atlaszok. Ezt az eladásra került, gazdagon berendezett andalúziai házat, mielőtt az új tulajdonos beköltözne, meg kellene „tisztítani” a tárgyaktól, az emlékektől. Spanyol férje halálával a feladat a szerbiai származású feleségre hárul. Visszaköltözében a négyezer kilométeres távolságban lévő szülőföldjére, megrázóan nehéz a döntés, mit vigyen magával, s mitől szabaduljon meg, mit adjon át végérvényesen a felejtésnek. Az emlékezet és a felejtés metaforái szorosán összefonódnak. Ha a gazdag lakásbelső az emlékezet tárházaként éljük meg, akkor a tárgyaktól való megfosztódáshoz, a kiürített szobák látványához a felejtés metaforikája kapcsolódik. Mindvégig ott kísért a szövegben a borgesi kérdés, elveszíthetjük-e a végtelen múltat?

Mintha az e kérdésre adott sajátos válaszként teremtené meg a regény az emlékkörző személyiségűpust több változatában is, s mintha ezért tenne kísérletet az anya alakjának az emlékkörzés gesztusában való megragadására. Különösen emlékezetesek azok a női alakok, amelyek az egész életüket az emlékkörzésre tették fel, sajátos misszióként értelmezve a „leletmentést” és archiválást, s amelyeknek egészen egyszerűen a szinte kötelességszerű emlékkörzés ad erőt a létben maradásra.

Az emlékezés alakzatai megkívánják, hogy bizonyos térbeli helyek kapcsán öltsenek formát: szűkítő perspektívában Spanyolország, Madrid, majd Andalúzia és a Cádizi-öböl, Purterto de Santa Maria és a puertói ház

az az alapvető topikus vonatkozásrend, amelyre a térbeliesítésre hajló emlékezetnek föltétlenül szüksége van. S ezeken kívül is országok, városok és helyek (a gyermek- és ifjúkor rekonstrukcióját szolgáló utcák, házak, kastélyok és kastélykertek, fák és buja növények, a szerelem élményét őrző felejthetetlen lépcsők, háztetők és kémények) kerülnek még fel az „emlékezet térképére”. Az emlékezést a regény mint keresést, a házban – amelynek jelentéseit csak a figuratív olvasás teljesítheti ki – fellelhető emléknymok múltjának a keresését jeleníti meg. Némi leegyszerűsítéssel azt is mondhatnánk, nem tesz mást, mint feléleszti a régen halott narratívákat. Kiszabadítja őket a felejtésre ítéltetés állapotából. Hihetetlen epikus erővel köti össze a szavak emlékezetét (memoria verborum) a dolgok (memoria rerum) emlékezetével. Történetbe foglalja, visszahelyezi narratív szövegekörnyezetükbe ezeket az olykor eléggé szaggatott emléknymokat, és e feltárulás nem-lineáris, nem-kauzális szerkezetének az analógiájára épül. Az átláthatóan izgalmas regénytörténet, néhány kivétellel, a szereplői nevek köré szerveződő fejezetekből jön létre. Történetekbe integrálva újra feltűnnek a nyitó fejezetből már ismert apró mozzanatok, a parázs égette lyuk az ágyneműn, a barnás italfoltot egy XIX. századi női magazin lapjain, vagy azok a fotók, amelyeket az anya éppúgy megcsonkított, mint Esterházy Péter *Fényképek anyám asztalán* című rövid novellájában. Az emlékek számos múltra nyitnak horizontot, a többi között annak a szerelemnek a múltjára is, amely az elbeszélő életének egy, a Másik halála által lezárt szakaszaként válik elbeszélhetővé. A gyász éveire a halott beköltözik az elbeszélő látásába, emlékezte átalakul regényírói emlékezetté. A közösen lakott múltak emlékezeti megalkotása a hűség egyik formájaként nyer értelmezést.

A *patetikus* (Csajkovszkij *Pathétique szimfóniájára* utalva) című fejezet zárlatában a kettőjük narratívája a történeti könyvek egyikéből vett idézetben találkozok: „A föld pedig megnyugovék a harctól!” (Józsué, 11,23). Az *Ószövetséget* olvasva mindketten aláhúzással jelölik a lényegesnek tetsző kitételeket. Ami a két teljesen eltérő szempontú közelítés mellett is megteremti az életlátást és létszemléletet tükröző „olvasási stratégiák” mély közösségét, ebben a mondatban jut kifejezésre. Az egyetlen olyan mondat, amelyet mindketten fontosnak ítélték, a hadakozások lezárulását emeli ki a kananeusok kiirtásának történetéből. Metaforikusan pedig a szüntelen létharcok személyes élményét, és azt, ami ezekből egy-más létérzésére kivetítve is érvényesnek látszik.

(*Narodna knjiga/Alfa, Beograd, 2004. 2. kiadás, 467 oldal*)